

IDEOLOŠKA (R)EVOLUCIJA MIROSLAVA SPALJKOVIĆA: STUDENT I PRIJATELJ TREĆE REPUBLIKE U KOLABORACIJI SA TREĆIM RAJHOM

Zoran Bajin

UDK: 32-05Spalajković, M.“191/194“
Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Rad se, znatnim delom na osnovu neobjavljene istorijske građe, bavi ulogom i ideološkim stavovima srpskog diplomate, političara i pravnika Miroslava Spalajkovića u vreme Drugog svetskog rata i nemačke okupacije Jugoslavije. Težište rada je na evoluciji političkih ideja ove ličnosti koja je pune četiri decenije bila bitan akter glavnog srpskog političkog toka. Od izrazitog rusofila pre Prvog svetskog rata i bezrezervnog pristalice oslonca na Francusku u međuratnom periodu, konzervativac Spalajković je postao otvoreni kolaboracionista, istupajući sa profašističkim stavovima. Preokret u Spalajkovićevom političkom delovanju bio je posledica njegovog impulsivnog karaktera i okolnosti, ali na prvom mestu antikomunizma i nacionalizma, koji je bio konstanta njegovog celokupnog političkog delovanja.

Ključne reči: Miroslav Spalajković, Drugi svetski rat, Jugoslavija, Srbija, okupacija, kolaboracija, Milan Nedić

Miroslav Spalajković – francuski đak, istaknuti diplomata srpske i jugoslovenske države, dugogodišnji poslanik u Sankt Peterburgu i Parizu, jedan od tvoraca Balkanskog saveza, bliski saradnik Nikole Pašića, prijatelj (ukoliko ih monarsi uopšte imaju) kralja Aleksandra i – kolaboracionista.

Spalajković je na svoj politički životni put krenuo iz Pariza *fin de siècle*-a i Drajfusove afere, u kome je za dalje razvijanje nacionalizma donetog iz domovine mogao da dobije sasvim dovoljno podsticaja.¹ U svojoj doktorskoj tezi pisao je o „većitom antagonizmu između dve ideje, ideje Velike Srbije i ideje Austrije kao balkanske sile“² koji kulminira u Bosni i Hercegovini. Austro-Ugarska je, pokušavao je mladi Srbin da ubedi francusku javnost, samo instrument za prodiranje Nemačke na Istok, a Berlinski ugovor isto što i Frankfurt-

¹ Michel WINOCK, *Nationalism, anti-semitism, and fascism in France*, Stanford 1998., 5.-13., 103.-119., 213.-228.

² Miroslav J. SPALAJKOVITCH, *La Bosnie et l'Herzégovine: étude d'histoire diplomatique et de droit international*, Paris 1899., XXVI.

ski – „svečano potvrđivanje jednog stalnog uzroka za rat”.³ Stupivši 1900. u srpsku diplomatsku službu, Spalajković je započeo brzi uspon ka njenim najodgovornijim mestima. Kao načelnik Ministarstva inostranih poslova i štićenik ruskog poslanika Hartviga, došao je u oštar sukob sa austrougarskim poslanikom,⁴ zbog čega je bio premešten u Sofiju. Iz Sankt Peterburga, u koji je došao početkom 1914, Spalajković je u julu u Beograd slao optimističke telegrame, koji su podizali duh i, nagoveštavajući rusku zaštitu, jačali otpor austrougarskim pritiscima i ultimatumu.⁵ Sa prozora srpskog poslanstva u Sankt Peterburgu gledao je same početke revolucije koja je obeležila dvadeseti vek, a zatim je imao priliku da se sastane sa Lenjinom (i izvređa ga⁶) i Trockim. Istupanje Rusije iz rata, prizori rasula i početaka „Crvenog terora” učinili su Spalajkovića ranim, nepomirljivim i ostrašćenim antikomunistom. „Slovenska Rusija, prava Rusija, tako draga srcu svih Srba, uvijena je u ogromni pokrov izatkan rukama Satane...”, pisao je potom na kraju svog predgovora knjizi o masakru Romanovih u Alapajevsku.⁷ Manje lirsku ocenu ruskog komunizma dao je još u vreme građanskog rata, nalazeći njegove idejne izvore u nemačkom materijalizmu: junkerska militaristička ideologija Bizmarka i Moltkea i socijalistička ideologija Marksa i Engelsa bile su za njega „manifestacija istog mentaliteta, rezultat iste materijalističke kulture”.⁸ U ruskoj revoluciji Spalajković je video samo rušilaštvo, opšti *delirium tremens*, a u boljševizmu negaciju pravog socijalizma, „najcrnju tiraniju” i oligarhiju „ludaka, zločinaca i degenerisanih”.⁹

Postavljen na ključno mesto poslanika novostvorene jugoslovenske države u Parizu, na kome je ostao trinaest godina,¹⁰ frankofil Spalajković je delovao kao pristalica potpunog oslanjanja na Francusku i njenu politiku održavanja postojećeg stanja u Evropi. „Među nama nema potrebe za ugovorom, spremna ili nespremna, Srbija neće ustuknuti ni pred kakvim žrtvama kako bi marširala uz Francusku u svakoj prilici”, rekao je novembra 1923, uoči sklapanja italijansko-jugoslovenskog sporazuma, generalnom sekretaru Ke d’Orseja, naglasivši da je pisani sporazum sa Francuskom ipak veoma poželjan.¹¹ U zaključivanju

³ *Isto*, XXXIII.

⁴ Grof Forgač je tada za Spalajkovića pisao Balhausplacu da je „naš poluludi smrtni neprijatelj i ruski špijun”. (*Österreich-Ungarns Ausenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsabschluss 1914: diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Äußern*, bearbeitet von L. Bittner und H. Uebersberger, Bd. III, Wien-Leipzig 1930., 193.)

⁵ МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ, *Памти циљеву Србује 1914*, Београд 1973., 68.-77.

⁶ Joseph NOULENS, *Mon ambassade en Russie soviétique 1917-1919*, I, Paris 1933., 188.-189.

⁷ Serge SMIRNOFF, *Autour de l’assassinat des grands-ducs*, préface de M. Spalajkovič, Paris 1928., 17. Boljševici su, inače, likvidirali više osoba koje je Spalajković poznao, a sa nekima bio i lično blizak, poput kneza Jovana Konstantinovića Romanova, koji mu je krstio mlađeg sina.

⁸ Мирослав СПАЛАЈКОВИЋ, *Драма Русије*, Београд 1919., 5.-6.

⁹ *Isto*, 7.-11. Spalajković je naveo da se boljševičko vodstvo sastoji „poglavito od Jevreja”, ali je naglasio njihovu ravnodušnost prema svom poreklu i postojanje „dobrih i čestitih ruskih Jevreja”, složivši se sa mišlju da i jevrejski narod ima pravo da, kao i svi drugi narodi, „ima svojih hulja”. (*Isto*, 13.-14.)

¹⁰ Tih trinaest godina, kao i veliki uticaj na jugoslovensku spoljnu politiku, „dragi Spalajko” je dobio pre svega zahvaljujući bliskosti sa „dragim Veličanstvom”, kraljem Aleksandrom. (уп. БРАНИСЛАВ ГЛИГОРИЈЕВИЋ, *Краљ Александар Карађорђевић*, III, Београд 2002., 7.)

¹¹ *Ministère des Affaires Étrangères – Archives Diplomatiques, Correspondance politique et commerciale, Italie*, Vol. 118. Beleška o poseti M. Spalajkovića E. Peretiju dela Roki (Emmanuel de Peretti della Rocca), 26. 11. 1923. U ličnom pismu koje mu je narednog dana uputio, objašnjavao je taktičku prirodu sporazuma sa Italijom i iznosio svoje intimno ubedenje da će ova na kraju završiti svrstavši se na stranu Nemačke, a da Kraljevina SHS „mora da posluži kao element ravnoteže i, samim tim, kao protivteža preterano uobraženim ambicijama fašističke Italije”. (*Isto*. M. Spalajković – E. Peretiju dela Roki, 27. 11. 1923)

tog sporazuma, potpisanog 1927, Spalajković je aktivno i svim srcem učestvovao.¹² Četiri dana nakon što je Adolf Hitler postao kancelar, on je u jednom govoru izneo mišljenje da se pojavio „treći” socijalizam, „koji obuhvata fašizam i hitlerizam”: „Taj novi socijalizam je pozajmljivao i od komunizma i od klasičnog socijalizma. Od komunizma – čvrste metode, jer kao i on teži uništenju postojećeg poretka, ali s tom razlikom da komunizam to radi u ime jedne ideje, ma koliko da je ona utopija ili ludost, a nacionalni socijalizam samo za uske interese nacije kojom vlada.”¹³ Početkom juna 1935. Spalajković je izjavio da je prijateljstvo Francuske i Jugoslavije „zakon, jučerašnji, današnji, večiti”, da se varaju svi koji misle da će se menjati suštinska osnova jugoslovenske spoljne politike koja je u savezu sa Francuskom¹⁴ i Malom Antantom, a zatim napravio aluziju na nemački nacizam kao „savremeni totemizam” koji u brutalnoj sili vidi apsolutno načelo i Hitlera kao „oholog mistika”.¹⁵ Kada je Stojadinović dve nedelje zatim došao na čelo jugoslovenske vlade, jedan od njegovih prvih koraka bilo je Spalajkovićevo penzionisanje. Mada su pozne godine to nesporno mogle da pravdaju, stari diplomata je deceniju potom tvrdio da ga je „notorni germanofil sumnjive moralnosti” smenio kao „veliku prepreku” približavanju Nemačkoj.¹⁶ Pošto je Stojadinović januara 1938. posetio Berlin (i Hitleru rekao da je Jugoslavija skinula „francuske naočare”¹⁷), Spalajković je bio posrednik između kneza Pavla i Francuza, koji su se našli uvređeni premijerovim preterano prijateljskim držanjem.¹⁸ „Ali najozbiljnije je što je ravnoteža snaga u Evropi opasno narušena i to bi uskoro moglo da postane uzrok iskušenja za Berlin i Rim”, pisao je Spalajković knezu nakon što je Minhenski sporazum zadao konačni udarac versajskom sistemu. „Neka nas Bog sačuva od toga!”¹⁹

¹² Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Beograd 1985., 116.-127.; Stanislav SRETENOVIĆ, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 2008., 318.-327.

¹³ Arhiv Srbije (dalje: AS), Lični fond Miroslava Spalajkovića (dalje: MS), 24. *Discurs prononcé par M. Spalaïkovitch au déjeuner offert par le Comité „France-Orient” le 6 février 1935.*

¹⁴ Spalajković je u Francuskoj učestvovao i u nabavi vojnog materijala za budući rat. Predsedniku francuske vlade Dumergu je jula 1934. pisao o svojoj nepokolebljivoj odanosti zemlji u kojoj je vaspitan, rešenosti Jugoslavije da zajedno sa Francuskom brani „evropsko zadanje sazidano na mirovnim ugovorima”, ali o svom razočaranju zbog toga što finansijski razlozi ometaju francusku pomoć jugoslovenskom naoružavanju: „Jasno je da će se, šta god se desilo, jugoslovenski vojnici boriti, kao srpski vojnici 1914. godine, i praznih ruku, ali će tada stotine hiljade života biti uzaludo žrtvovane, zato što jedno pitanje čisto materijalne prirode nije bilo rešeno na vreme.” (*Documents diplomatiques français*, 1er Série (1932–1935), Tome VII (27 Juillet – 31 Octobre 1934), Paris 1979, 21.-22.) Briga za naoružavanje Spalajkovića nije sprečavala da drži strastvene govore o pacifizmu (AS, MS, 22. *Causerie sur la paix*, govor na skupštini Saveza žena za mir, 30. 11 1932.; 52. Članak *Efforts pour la paix*), ali je protivrčnost samo prividna – i jedno i drugo bilo je u korist održavanja postojećeg međunarodnog poretka u Evropi.

¹⁵ AS, MS, 26. *Discours prononcé par M. Spalaïkovitch le 9 Juin 1935, à Dijon.*

¹⁶ Hartije u posedu porodice Spalajković (dalje: HPS). *Mémemorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalaïkovitch, ancien ministre plénipotentiaire de Yougoslavie*, 9.

¹⁷ Jacob B. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Rijeka 1972., 117.-118.

¹⁸ „Od najveće je važnosti da se ne pre nagli i na taj način pričinu radost našim zajedničkim neprijateljima”, pisao je jednoj značajnoj političkoj ličnosti. „Ovi još od marselske tragedije ne propuštaju nijednu priliku da izdube ponor između naše dve zemlje, naročito koristeći tokom poslednje dve godine unutrašnje brige Francuske. Ali, uspokojite se: Jugoslavija nikada neće izvršiti podlost. Ni Stojadinović niti bilo koji drugi Srbin ne bi mogao da izda Francusku.” (AS, MS, 591. M. Spalajković – L. Lamureu (Lucien Lamoureux), 21. 2. 1938.) Međutim, nedugo potom Spalajković je knezu Pavlu pisao da Francuzi svojom preteranom osetljivošću pokazuju da su izgubili „osećaj za meru”, što on, na prvom mestu, pripisuje „razarajućim posledicama dve godine režima Narodnog fronta”. (Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Zbirka kneza Pavla (mikrofilm, digitalizovano), rolna 14. M. Spalajković – knezu Pavlu, 22. 4. 1938.)

¹⁹ Isto. M. Spalajković – knezu Pavlu, 23. 2. 1939.

Slika 1. Miroslav Spalajković 1930-ih godina

no.²² Kako su njegove veze sa knezom bile poznate, članak je imao veliki značaj za javnost. U stvari, on je predstavljao svojevrsni surogat namesnikove proklamacije koja je izostala.²³

Spalajkovićev vapaj nije bio uslišen i on je iz postelje, gde ga je na duže vreme oborila ozbiljna operacija, pratio razvoj rata. Knez Pavle ga je držao u toku sa predlozima koje je, u skladu sa njegovim savetima, davao francuskom poslaniku Brižeru za zajednički preventivni napad na Italiju.²⁰ Slom Francuske, međutim, značio je i slom dvodecenijske spoljne politike srpskih vladajućih krugova, koja je kao glavnu tačku oslonca imala nju i njenu armiju. Knezu Pavlu otezanja nisu mogla mnogo da pomognu i on je početkom 1941. bio suočen sa pristupanjem Trojnom paktu. Svestan nepopularnosti politike za koju se opredelio, pozvao je u pomoć starog prijatelja dinastije. Spalajković je 23. marta, u kneževom prisustvu, pokušavao da ubedi patrijarha Gavrila u nužnost prihvatanja Pakta, ali se sve završilo samo oštrim rečima između njih dvojice.²¹ Na sam dan potpisivanja Pakta, Spalajković je u *Politici* objavio članak u kom je objašnjavao zašto je ono nuž-

²⁰ HPS, *Mémorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalajkovič*, 9.-10.; Alfredo BRECCIA, *Jugoslavia 1939–1941: diplomazia della neutralità*, Milano 1978., 191.-194. Spalajković je bio u kontaktu i sa članovima jedne francuske misije za stvaranje antinemačkog bloka na Istoku koja je u Jugoslaviji boravila uoči kapitulacije u Kompenjskoj šumi. (AS, MS, 89. Poverljivi izveštaj člana francuske misije koju je predvodio Iv Šatenjo (Yves Chataignau), bez datuma) Nakon kapitulacije je – barem će tako on tvrditi posle rata – Šatenjou izrazio žaljenje što francuska vlada nije nastavila borbu povukavši se u Severnu Afriku. (HPS, *Mémorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalajkovič*, 10.)

²¹ Patrijarh je u memoarima pisao da ga je Spalajković, „kao pristalica sila Osovine” i nemački propagator, ubeđivao u neminovnost pobeđe Nemačke u ratu, na šta mu je on uzvratilo da, na štetu srpskog naroda, u potpunosti negira svoj rad iz prošlosti, posle čega je ovaj ljutito začutao. (*Мемоари патријарха српског Гаврила*, Париз 1974., 277.-289.) Verovatno je da je u dugim rekonstrukcijama razgovora patrijarh Gavriilo Spalajkoviću stavio u usta mnogo od onoga što će tek govoriti u vreme nemačke okupacije. Ipak, da su pale oštre reči potvrđuju Spalajkovićeve beleške u kojima je pisao da proklinje patrijarha zbog „antipatriotske i demonske uloge” koju je tom prilikom odigrao i da nikada neće zaboraviti „makijavelistički govor tog crnogorskog jezuite” u Belom dvoru. (HPS, Beleške M. Spalajkovića, bez datuma)

²² U članku je pisao da je održanje mira jedina težnja Jugoslavije, ali da je razvoj rata pokazao da idealno rešenje, neutralnost, neće moći da se održi do kraja, već će se morati birati „od dva zla”: jedna zaraćena strana želi da Jugoslavija uzme aktivno učešće u ratu, a druga od nje traži samo da potvrdi „miroljubive namere” prema silama Osovine. Da to podrazumeva propuštanje trupa preko jugoslovenske teritorije, tvrdio je Spalajković, onda i za njega ne bi bilo pitanje o izboru između dva zla, već „između robovanja i junačke smrti”; ali njegova zebnja je prestala onog trenutka kad je „potpuno pouzdano saznao” da Nemačka nikad nije postavljala zahtev za prolaz svoje vojske niti uslovljavala bilo čime što bi se kosilo sa celokupnošću teritorije, nezavisnošću i narodnim dostojanstvom. („Рат и Југославија”, *Политика*, 25. 3. 1941., 1.)

²³ Naime, ministar dvora Milan Antić se kasnije sećao kako je već bio spremio tekst proklamacije i obavestio novinske agencije i Presbiro da budu spremni; knez Pavle mu je, međutim, rekao da je dovoljan članak koji je Spalajković po njegovoj sugestiji napisao u *Politici*. Antić ovo nije mogao da objasni drugačije nego time

Prevrat od 27. marta potpuno je izmenio situaciju i Jugoslavija se našla pred ratom. Spalajković je želeo da ministra Ninčića savetuje kako da pokuša da se posredovanjem Rima rat izbegne,²⁴ ali je i sam očigledno sumnjao u uspeh i spremao se da sa hitno izdatim diplomatskim pasošem što pre napusti zemlju.²⁵ U tome ga je omeo aprilski slom, koji je za njega predstavljao težak duševni udarac. Iz utučenosti je, međutim, ubrzo izašao i počeo svoju političku aktivnost u okupiranoj Srbiji. Na ovo su ga, kao zagriženog antikomunistu, podstakli i događaji koje je donelo leto 1941: napad Nemačke na SSSR i ustanak u Srbiji. U avgustu je bio peti na listi potpisnika *Apela srpskom narodu*, poziva da se pomaže borba protiv komunista i ustanka,²⁶ a zatim je učestvovao na savetovanju političara i industrijalaca, koje je generalu Milanu Nediću odobrilo da prihvati nemački zahtev za obrazovanje „vlade narodnog spasa”.²⁷ Ipak, sa kolaboracionističkim stavovima je u javnosti počeo da istupa tek od polovine 1942.

U prvom članku, objavljenom jula te godine, Spalajković je ukazao na „strahovite posledice bezumnog prestupa od 27 marta”, kada je „vlada narodne propasti” za jednu noć prokockala „krvavu tekovinu tolikih srpskih pokoljenja” i potonje „satansko orgijanje komunističkih probisveta” koje je ugrozilo sam opstanak srpskog naroda. Osuđujući zapostavljanje srpskih tradicija i državne misli u međuratnoj Jugoslaviji, pozvao je srpski narod da sledi „jedan jedini pravi srpski put”, „obasjan večnom svetlošću svetosavskog pravoslavlja i srpskom idejom”, kojim vodi Providenjem odabrani knez Miloš dvadesetog veka, general Nedić.²⁸ Nakon intervjua u kome je tvrdio da je srpski narod dvadeset godina bio „nepomirljivi protivnik boljševizma” i žalio što kralj Aleksandar nije živ, jer bi se u tom slučaju „srpski pukovi rame uz rame s nemačkim pukovima borili na Istočnom frontu”²⁹, Spalajković je u oktobru objavio hvalospev Nediću, za koga je pisao da je „ne samo patriot, vojnik i državnik, nego (...) i duhovni pastir srpskog naroda”. U njemu je poručio anglofilima da razmisle ko je Srbe gurnuo u rat, a germanofobima da ne zaborave da „nemački narod ne želi propast Srbije, kao što nije želeo ni propast bivše Jugoslavije”.³⁰

Već posle prvog Spalajkovićevog članka, oglosio se urednik glavnog ustaškog nedeljnika *Spremnost* Tias Mortidija, objavivši krajem avgusta³¹ opširni uvodnik, koji je gotovo u ce-

---

da knez prosto nije hteo da izade pred narod kao potpisnik Pakta. (Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (dalje: ASANU), 14387/10486. Beleške M. Antića, bez datuma) Antić se sećao i da je Spalajković u rukopisu članka „hteo da umeša dinastiju”, što je on lično cenzurisao. (Isto/9498. Beleške M. Antića, bez datuma)

²⁴ Vojni arhiv (dalje: VA), Nedićeva arhiva (dalje: NA), k. 3, f. 4. Rukopis Spalajkovićevog neobjavljenog članka *Посредовање Италије: господин Мамели и генерал Симовић*.

²⁵ HPS, *Mémorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalajkovič*, 13; VA, NA, k. 3, f. 4. Pasoši M. Spalajkovića i članova njegove porodice.

²⁶ „Апел Српском народу”, *Ново време*, 13. 8. 1941., 1., 3. Radikal Lazar Marković je kasnije pred sudom tvrdio da je na savetovanju koje je Milan Aćimović sazvao povodom objavljivanja *Apela* pokušao da izbegne potpisivanje rekašvi da ne može da potpiše ništa bez odobrenja članova svoje političke grupe, na šta se na njega obrušio Spalajković pitajući ga kako sme da se rukovodi partijskim obzirima „kad zemlja propada”. (*Документа са субења Равногорском покрету*, прир. М. Зечевић, II, Београд 2001., 1152.)

²⁷ Milan BORKOVIĆ, *Kontrarevolucija u Srbiji: kvislinška uprava 1941–1944*, I, Beograd 1979., 95.-96.; VA, NA, k. 1/II, f. 7. Zapisničko saslušanje Dragomira-Dragog Jovanovića od 31. 7. 1945.

²⁸ „Тешко ногама под лудом главом”, *Српски народ*, 24. 7. 1942., 1.-2.

²⁹ „Како је Лењин дошао на власт: Др. Мирослав Спалајковић о комунизму и о почетку болшевизма у Русији”, *Наша борба*, 16. 8. 1942., 5.-6.

³⁰ „Живе опомињем, мртве оплакујем...”, *Српски народ*, 10. 10. 1942., 1.

³¹ Mortidija je početkom tog meseca Spalajkovića opširno citirao kako bi pokazao da „oni iz današnje male Srbije sa žalošću gledaju na nestanak velike države, na koju su do jučer gledali kao na proširenje predratne Srbije, kao na svoj životni prostor”. („London i Beograd. Dvije srbske politike, dvije 'vlade': emigrantska u Londonu i 'narodnog spasa' u Beogradu”, *Spremnost*, 2. 8. 1942., 1.-2.)

lini predstavljao napad na srpskog diplomatu. Mortidija je pisao da se Spalajković „danas javlja kao veliki politički autoritet, ideolog i mentor srbskog nacionalizma”, a da je u pitanju nekadašnji „čovjek dvorske kamarile”, „osvjedočeni rusofil i protivnik Austro-Ugarske i Njemačke” koji je imao ulogu u srpskim pripremama za svetski rat i organizovanju jugoslovenskih dobrovoljaca u Rusiji i, naposljetku, „ugledni slobodno-zidarski ‘brat’”³² koji je od stuba srpskog rusofilstva postao najizrazitiji predstavnik srpsko-francuske saradnje. „Spalajković je po svemu osebniji predstavnik srbskih težnja na Balkanu i u Srednjoj Europi, te versailleske protunjemačke politike Beograda”, pisao je jedan od glavnih novinara NDH, istoričar po obrazovanju. „Zato je on podpuno izgrađena ličnost srbskog političkog čovjeka. U njemu je tako izrazito oličeno sve ono što bi u duhu i zahtjevu novog reda u Europi trebalo nestati s političke pozornice kao što je nestalo u Jugoslavije.”³³ U suštini, članak se svodio na cinkarenje Nedićeve politike i Spalajkovića lično pred Nemcima.³⁴ Ali nemačkim okupacionim vlastima u Beogradu je, očigledno, odgovaralo da Spalajković nastavi da govori. I on je nastavio, optužujući englesku sebičnost i lukavstvo, kao i domaće „idiote” koji se povode za njima,³⁵ a zatim pišući da se rat ne vodi samo između „dve protivničke grupe velikih sila, već između dve suprotne političke i društvene ideologije”, kao „dvoboj između materijalizma i idealizma”, između „plutokratsko-boljševičkog destruktivnog internacionalizma i socijalno-konstruktivnog zdravog nacionalizma”.³⁶

„Ja ne znam šta nosi dan a šta noć”, pisao je januara 1943. Nedić Spalajkoviću. „Smatram da treba da budemo spremni u svakom pogledu t.j. da se spremimo da možemo rešiti najpovoljnije Srpsko pitanje na Balkanu.” Zbog toga mu je sugerisao da zajedno sa bivšim ministrom Cincar-Markovićem i njegovim bratom Milutinom izradi elaborat u kome bi se temeljno proučilo pitanje protezanja i granica buduće srpske države i razmena srpskog i hrvatskog stanovništva.³⁷ Spalajković je veoma brzo izradio plan u kome je pokušavao da dokaže da je nastupio najpovoljniji momenat za Nemačku da organizuje blokove evropskih država za odbranu od sovjetskog nadiranja, a među njima i balkanski koji bi obuhvatao Tursku, Bugarsku i Srbiju i kao preduslov imao obnovu nezavisnosti Srbije, pod nemačkom dominacijom i u granicama koje srpski narod „u svome nepoverenju prema pojedinim

³² Spalajković je kao poslanik u Parizu zaista održao nekoliko predavanja u masonskim ložama, ali sam nikada nije bio mason. O svom odnosu prema masoneriji bio je prinuđen da se izjasni nekoliko meseci pre Mortidijinog napada, kada je, potvrdivši da je održao jedno predavanje, napisao besmislicu da je sva njegova „politička prošlost, vrlo dobro poznata svima i svakome, bila (...) ispunjena borbom protiv judeo-masonerije koja je, do prvog svetskog rata, pretstavljala glavno oruđe jeziuitskog klerikalizma a posle toga postala glavni sprovodnik svih razornih internacionalnih ideologija”. (VA, NA, k. 2, f. 3. Dosijeji o masonima u diplomatiji, pisana izjava M. Spalajkovića od 20. 4. 1942.) Svoj pravi stav prema francuskim masonima, bez latentnog straha koji se može naslutiti iza naizgled odlučnih rečenica njegove izjave (date nakon što ga je Gestapo u više navrata ispitivao o istom), Spalajković je izneo u jednom pismu kralju Aleksandru posle uvođenja šestojanuarske diktature, gde je stajalo da, iako nije mason, ima načelo da koristi „svaku priliku i svaku organizaciju u interesu naše propagande”, te da je važno steći simpatije francuske umerene levice kojoj masonerija većinom pripada. (AJ, Zbirka Vojislav Jovanović Marambo, f. 6. M. Spalajković – kralju Aleksandru, 30. 1. 1929.)

³³ „Ideologija nove Srbije. Velikosrbski idealizam protiv jugoslovenskog materializma”, *Spremnost*, 30. 8. 1942., 1.-2.

³⁴ Tako ga je i sam Spalajković shvatio i očigledno je da mu u narednim danima, dok se nije sasvim ubedio da neće imati nikakvih stvarnih posledica, nije bilo naročito prijatno u sopstvenoj koži. (HPS, *Mémorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalajkovič*, 13.-14.)

³⁵ „Ум царује”, *Српски народ*, 24. 10. 1942., 1.

³⁶ „Спасилац Србије у XX веку”, *Српски народ*, 28. 11. 1942., 1. (članak zapravo čine najvažniji delovi predgovora za novo izdanje Nedićevih govora, v. Мирослав СПАЛАЈКОВИЋ, „Спасилац Србије у XX веку”, *Говори генерала Милана Недића председника српске владе*, Београд 1943., 5.-12.)

³⁷ AS, MS, 335. M. Nedić – M. Spalajkoviću, 24. 1. 1943.

potpisnicima Trojnog Pakta, očekuje od protivne koalicije”.³⁸ Za razgraničenje je izradio opšte smernice, u kojima je stajalo da se, pošto u potpunosti zavisi od dobre volje Nemačke, mora pre svega voditi računa „o sadašnjoj nemačkoj ideologiji” i doktrini o životnom prostoru.³⁹ Cincar-Marković je dobio zadatak da izgradi elaborat o razgraničenju u Makedoniji,⁴⁰ dok je Spaljković na sebe preuzeo pitanje srpsko-hrvatskog razgraničenja. U elaboratu je razrađivao svoje premise o srpskom životnom prostoru, pisao da je Jugoslavija „najfatalnija zabluda srpskog naroda”, omalovažavao hrvatski „narodić”, iznosio istorijske i jezičke dokaze za pravo Srbije na teritorije preko Drine i pokušavao da zaigra na kartu suprotstavljanja „visokih ideala sadašnje Nemačke i niskih smerova nekadašnje Habzburške monarhije”. Kao zaključak predlagao je da se Srbiji pripoje Vojvodina, Bosna i Hercegovina i Dalmacija do ušća Neretve i izvrši razmena srpskog i hrvatskog stanovništva. „Na pametnim Srbima je sad dužnost da ponovo izgrade ono što su bezumni Srbi srušili”, pisao je na kraju. „Ideal srpskog naroda ostaje i dalje: *Oslobođenje i ujedinjenje svih Srba*.”⁴¹ Elaborat, međutim, nikada nije bio upotrebljen.⁴²

Na drugu godišnjicu napada Nemačke na Jugoslaviju, Spaljković se u govoru preko beogradskog radija⁴³ obratio „grobarima Srpstva”, članovima emigrantske vlade, koje je optužio za podstrekivanje na borbu protiv Nemaca i istrajavanje na obnovi Jugoslavije, poručujući da Nedić „neće dopustiti, da se još jedared srpski narod izloži smrtnim opasnostima, i žrtvuje za jednu povampirenu lešinu”. Pritom je tvrdio da postoji samo jedna alternativa: „ili će u ovome ratu Nemačka ostati do kraja nepobedena ili će Evropa propasti”.⁴⁴ To mu je donelo pozitivne odzive nemačke štampe, dok je redakcija *Novog vremena* istakla da su Spaljkovićeve reči utoliko značajnije što on nije govorio samo u svoje ime, već je njegov „govor ujedno izraz stava i politike predsednika vlade generala Nedića”.⁴⁵ Na negativne komentare koji su se šaputali po Beogradu, Spaljković je odgovorio da je nemački narod na „mrtvoj straži Evrope” i da je najveća zasluga nacional-socijalizma u tome što je marksizam „u korenu satrven a njegovi apostoli kao i njegovi korisnici u društvu potpuno zbrisani”. „Moji kritičari nalaze da sam ja svojim nepomirljivim stavom prema boljševičkoj Rusiji demantovao svoje rusofilske osećaje i da sam valjda time hteo da se udvorim Nemcima”, pokušavao je da ubedi u svoju doslednost stari diplomata. Dodao je:

³⁸ VA, NA, k. 3, f. 4. *План за колективну одбрану Европе од болшевичке инвазије*, 1. 2. 1943.

³⁹ AS, MS, 72. *Метода за рад у питању о разграничењу*, 2. 2. 1943.

⁴⁰ Cincar-Marković je kasnije u istrazi pred novim jugoslovenskim vlastima tvrdio da je za elaborat najodgovorniji Spaljković, koji je „imao vrlo veliki uticaj na Nedića, i to u pogledu stvaranja ‘Velike Srbije’, uz pomoć Nemaca i Italijana”, da je to bila njegova „stara teza” i da je „sa njemu svojstvenom žučnošću iznosio razloge o nemogućnosti ma kakvog zajedničkog političkog života sa Hrvatima”. (M. BORKOVIĆ, *Kontrarevolucija u Srbiji*, II, 232.)

⁴¹ AS, MS, 72. *Српско-Хрватско Разграничење*. (Rukopis elaborata i u: VA, NA, k. 3, f. 4)

⁴² Naime, elaborat je pripreman zato što je Nedić od kraja 1942. očekivao da će biti pozvan na razgovore kod Ribentropa i Hitlera. Ali kada je septembra 1943. отпутоваo u nemački Glavni štab, na savet Benclera, beogradskog opunomoćenika Ministarstva inostranih poslova, nije ga, sem dela koji je pisao Cincar-Marković, poneo sa sobom. Zahtevom za proširenjem granica Srbije samo je razbesneo Ribentropa, a pred Hitlerom ga nije čak ni spomenuo. (M. BORKOVIĆ, *Kontrarevolucija u Srbiji*, II, 160.-177., 225.-233.; Herman NOJBAHER, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd 2005., 133.-135.) Nedićeve i Spaljkovićeve nade, koje su delili i predstavnici kolaborantskih vlada u Grčkoj, Francuskoj i drugim okupiranim ili osakaćenim državama (Mark MAZOWER, *Inside Hitler's Greece: the experience of occupation 1941–44*, New Haven 1993., 82.; Ana-Maria STAN, *La France de Vichy et la Roumanie (1940–1944): collaboration et conflits*, Cluj-Napoca 2007., 119.), da bi se Hitler mogao ubediti da saraduje, a ne samo naređuje, bile su iluzije.

⁴³ Radio Beograd se nalazio pod apsolutnom nemačkom kontrolom. (Branko PETRANOVIĆ, *Srbija u Drugom svet-skom ratu 1939–1945*, Beograd 1992., 424., 500.)

⁴⁴ „Винновници трагедије српског народа”, *Ново време*, 7. 4. 1943., 3. (rukopis govora u: AS, MS, 77.)

⁴⁵ „Одјек говора министра др Спалјковића”, *Ново време*, 9. 4. 1943., 3.

Ne, ja ne menjam svoje osećaje i svoja mišljenja kao rukavice. I bez obzira na istoriske zasluge koje je nekadašnja pravoslavna i nacionalna Rusija učinila srpskom narodu i Srbiji, ja iskreno volim ruski narod (...) Ali Staljin, jevrejski komesari u Moskvi i sva boljševička mafija u Sovjetskoj Rusiji – nisu za mene Rusi. (...) Oni su uništili pravoslavnu i nacionalnu Rusiju. To je prvi i najglavniji uzrok moje mržnje prema njima. Oni su to isto hteli da učine i sa srpskim narodom.⁴⁶

Za Uskrs je Spalajković objavio esej o „srpskom narodnom mitu”, za koji je inspiraciju potražio u Rozenbergovoj „duboko-filozofskoj analizi nove evropske ideologije iz koje se ispređa ‘Mit XX veka’”.⁴⁷ Kada je u Londonu vlada Slobodana Jovanovića podnela ostavku, objavio je članak u kome ju je izrugivao kao „cirkus”, a njene članove kao „pajace”.⁴⁸ Krajem jula pisao je o neopravdanoj sentimentalnosti Srba prema engleskoj demokratiji i sovjetskoj Rusiji i nemogućnosti da Nemačka bude vojno poražena. Stoga je tvrdio da Nedić⁴⁹ dokazuje državničku mudrost „kada se stara samo o životnim interesima i opstanku srpskog naroda, ne obazirući se nimalo na ono što se o njemu misli u Londonu i Moskvi”. „Skoro polovina srpskog plemena postalo je već žrtva sebičnih planova Anglosaksonaca i Sovjeta”, stajalo je na kraju članka. „Kad se jednog dana budemo prebrojavali, onda će mnogi uvideti sve posledice svoje neizmerne lakovernosti i nepromišljenosti.” Ovo spominjanje ogromnih ljudskih žrtava do kojih je došlo nakon okupacije nemačka cenzura je – nezavisno od konteksta – jednostavno izbacila.⁵⁰ Nakon nekoliko ubistava nedićevskih činovnika koje su izvršili Mihailovićeви četnici, Spalajković se obrušio i na njih, pišući da su mnogi Srbi „pomerili pameću” i postali odmetnici: jedni, „degenerici i odrodi kod kojih je i poslednja trunka srpske svesti utrнула”, za račun Moskve, a drugi, pustolovi „kojima više ne vlada razum”, za račun Londona.⁵¹

Kada je krajem avgusta 1943. Nedić posetio Kragujevac, u njegovoj pratnji bio je i Spalajković, koji je u svom rodnom gradu održao predavanje. U njemu je ogorčeno ponovio da je pakt sa Nemačkom 1941. bio najpovoljnije što se moglo postići: to je bila i osnovna misao njegovog članka u *Politici*, zbog kojeg su ga „sumnjivi ljudi” i komunisti vređali. „Skoro pola veka svi moji napori, sav moj život, bili su posvećeni radu na oslobođenju i ujedinjenju

⁴⁶ „Универзални значај националсоцијализма”, *Ново време*, 11. 4. 1943., 3. (rukopis članka pod naslovom *Мало коментара* u: AS, MS, 69.)

⁴⁷ O tom mitu, koji je vezivao pre svega za kosovski, Spalajković pak nije napisao ništa mnogo konkretnije od toga da je „bajka izatkana od svile iz zlata na razboju gorskih krilatica Vila”, ali je na kraju svojih razglabanja izrazio nadu da će „nosioци nacionalno-socijalističke misli” priznati „srpskom narodnom mitu onaj idejni i moralni rang koji zaslužuje”. („Српски народни мит и Европа”, *Српски народ*, april (Uskrs) 1943., 3.-4.) U eseju koji se nadovezivao na ovaj pisao je o devetnaestovekovnom sukobu nauke i religije kao o najtežem simptomu u „degeneraciji tadašnje Evrope”. („Размишљања о Духовима: победа духа над материјом”, *Српски народ*, jun (Duhovi) 1943., 1.-2.)

⁴⁸ „Политички пајаци”, *Српски народ*, 26. 6. 1943., 3. (rukopis članka u: AS, MS, 78.) Po njemu, 27. mart je isto tako bio cirkuska predstava, a kada je počela „narodna tragedija u Srbiji” jugoslovenski pajaci su se već „nalazili u zavetrini po londonskim hotelima”; u Londonu je „cirkus” nastavio „svoje komične predstave”, šef pajaca (Simović) se „ubrzio stropoštao sa konopca”, a zamenio ga je „po godinama najstariji a po šalama i dosetkama najzajedljiviji pajac” (Jovanović). Sada su, tvrdio je Spalajković, Englezi odgurnuli njegovu vladu kao krpju za obuću.

⁴⁹ „General Nedić voli strasno svoj narod”, pretio je posredno Spalajković nedelju dana ranije. „Strast je ozbiljan osećaj, i sa ljubavlju se ne šali. Mnogima to još ne ulazi u glavu.” („Бездушници”, *Српски народ*, 24. 7. 1943., 5.)

⁵⁰ „О, лаковерни свете!”, *Српски народ*, 31. 7. 1943., 1. (rukopis članka u: AS, MS, 73.)

⁵¹ „Бог чува Србију!”, *Српски народ*, 7. 8. 1943., 1. Učestali napadi na pokret Draže Mihailovića u nedićevskoj štampi bili su, po svoj prilici, i u vezi sa zahtevima okupatorskih vlasti da se pojača protivčetnička propaganda. (M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, II, 221.)

srpskog naroda”, rekao je. „I doživio sam da vidim potpuno ostvareni san najranije moje mladosti. I može se zamisliti moje očajanje kad sam doživio – takva je Božija volja – da vidim kako se sav taj ostvareni ideal srušio za jednu noć.” U tom najstrašnijem trenutku svog života, izlagao je dalje, shvatio je da je stvaranjem Jugoslavije prekinut kontinuitet u održavanju srpske političke misli, a zatim je, kako je jedini zadatak bio „spasavati biološki opstanak srpskog naroda”, prišao Nediću rekavši mu da mu zavidi „na misiji koju mu je Bog poverio”. Opoziciju protiv Nedića, prešao je na manje lični deo govora, čine ljudi koji su „oruđe Moskve” ili „poslušnici Londona”, a najveća opasnost preti od ovih drugih, jer su Srbi „zapali u engleske zamke kao muva u mrežu paukovu”. Mnogi „dobronamerni ljudi”, poentirao je, misle da bi „najbolje bilo, da se svi Srbi koji nacionalno osećaju, udruže u jedan zajednički front protiv komunista”, ali greše – jer Mihailović i dalje može uvaliti u veliku nesreću, dok jedino Nedić „upućuje srpski narod da se upravlja samo svojom glavom i stara samo o svojim interesima”.⁵²

Mada su njegova istupanja pratila pravac politike Nedićeve vlade, Spalajković je umeo i da izleti i deluje na svoju ruku. Tako je u oktobru objavio članak *Crvene vladike*, u kome je nastojao da kao prevaru razobličiti obnavljanje partijaršije u Moskvi. Međutim, glavna oštrica članka bila je usmerena prema srpskim episkopima. Tvrdeći (očigledno i iz lične netrpeljivosti prema patrijarhu Gavrilu) da je od smrti patrijarha Varnave Srpska pravoslavna crkva „obezglavljena”, Spalajković je optuživao neke od crkvenih poglavara za skepticizam, defetizam i, pre svega, pasivnost u borbi protiv komunizma.⁵³ Sinod je oštro protestovao kod Nedića, koji je odgovorio da je Spalajkoviću već pisao da Crkvu „ne treba mešati ni u kakvu politiku”.⁵⁴ Posle toga je ovaj manje pisao o srpskoj, ali je nastavio da piše o „Staljinovoj crkvi”, tvrdeći da iza obnove ruske patrijaršije stoje „čisto imperijalistički planovi”.⁵⁵ Prethodno istupanje pravdao je ističući da, „mada obema nogama već u grobu”, misli „prvo na spas svoga naroda, pa tek onda na spas svoje duše”.⁵⁶ Štaviše, nije odoleo a da sebe ne uporedi sa svojim omiljenim misliocem Paskalom i *Crvene vladike* sa *Les Provinciales*: „U pravoslavlju, hvala Bogu, nema jezuitizma, ali među pravoslavcima može biti jezuita.”⁵⁷

U vezi sa kapitulacijom Italije, Spalajković je pisao o „dva vojnika”, tj. o tobožnjoj izdaji Badolja i lojalnosti Nedića.⁵⁸ Nedugo potom optužio je Veliku Britaniju da „crvenom kameleonu”, Staljinu i Sovjetskom Savezu, prepušta Balkan, prorokujući da savezništvo Angloamerikanaca i Sovjeta ipak ne može da bude dugog veka.⁵⁹ Porazi na Istočnom frontu

⁵² „Предавање министра у пензији др Мирослава Спалајковића, одржано у Крагујевцу 28 ов. мес.”, *Ново време*, 1. 9. 1943., 4.; „Отварају очи!”, *Српски народ*, 30. 8. 1943., 1.

⁵³ „Црвене владике”, *Ново време*, 10. 10. 1943., 3.

⁵⁴ ЈОСИФ (митрополит скопски), *Мемоари*, приредио В. Ђомић, Цетиње 2008., 321.-323., 329. I ministar prosvete i vera Velibor Jonić, u čijem je *Srpskom narodu* članak prvobitno objavljen, ograđio se od svega pravdajući se u pismu Sinodu da su *Crvene vladike* štampane mimo njegovog znanja. (*Isto*, 330.) Posle rata, Jonić je u istrazi tvrdio da je tim povodom imao nameru da podnese ostavku na mesto urednika. (Љубинка ШКОДРИЋ, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944: судбина институције под окупацијом*, Београд 2009., 292.) Internirani patrijarh Gavriilo je Nemcima, koji su sa njime obavili jedan razgovor u vezi sa člankom, rekao da je besmislen i velika budalaština. (Радамла РАДИЋ, *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић) 1881–1950*, Београд 2011., 418.)

⁵⁵ Spalajković je bio utoliko u pravu što je iza obnavljanja patrijaršije najvećim delom stajala namera da se olakša obnova sovjetske vlasti u okupiranim oblastima i jačanje sovjetskog uticaja u zemljama na daljem putu Crvene armije. (Steven Merritt MINER, *Stalin's holy war*, Chapel Hill 2003., 331.-332.)

⁵⁶ „Стаљинова црква”, *Српски народ*, 13. 11. 1943., 3.-4.

⁵⁷ „Народ – чувар вере”, *Ново време*, 13. 11. 1943., 3.

⁵⁸ „Два војника”, *Ново време*, 29. 9. 1943., 3.

⁵⁹ „Црвени кameleon”, *Ново време*, 31. 10. 1943., 3. (rukopis članka u: AS, MS, 65.; AJ-102, Zbirka Stanislav Krakov, f. 10)

u toku 1943. nagoveštavali su nemački poraz, ali je Spalajković sa usiljenim optimizmom pokušavao da ubedi čitaoce *Novog vremena* kako je zapravo SSSR u teškoj situaciji, a da Nemačka, koja „brani i sebe i Evropu”, nailazi na teškoće koje nisu nesavladive.⁶⁰ Najveća teškoća pred Nemačkom je „nasrtljivost boljševizma”, pisao je, a „krvavi satrap iz Kremlja pokušava uz pomoć svojih angloameričkih saveznika da ponovo rasplamsa u Srbiji požar koji bi ubrzo obuhvatio ceo Balkan”, čemu može da se suprostavi samo general Nedić.⁶¹ Zato se približava „borba na život i smrt”: na jednoj strani je „jevrejsko-boljševički komunizam a na drugoj srpski nacionalizam”, između kojih je moguća samo „beskompromisna borba, do konačnog istrebljenja i uništenja”.⁶²

U svom držanju Spalajković nije video nikakvo odstupanje od frankofilije, jer je smatrao da je prava Francuska oličena u Višiju. Za Francusku u međuratnom periodu pisao je da je propadala zbog nedostatka velikih pojedinaca,⁶³ a srpske anglofile je optuživao što „jetko kritikuju pametno držanje Francuza i nazivaju maršala Petena izdajnikom”.⁶⁴ Zato je krajem 1943. uputio jedno pismo podrške svom starom poznaniku Pjeru Lavalu, koji je kao šef vlade u Višiju pokušavao da održi ubrzano iščezavajuće ostatke njene vlasti i autoriteta.⁶⁵ Laval mu je odgovorio da se seća njihovih predratnih razgovora, da zna koliko je patio zbog tragičnih tegoba koje je iskusila njegova zemlja, ali da su mu poznati i njegov patriotizam i hrabrost koje pokazuje u tom iskušenju:

Zadatak koga sam se prihvatio je težak. Kao i Vi za Vašu zemlju, ja ću učiniti sve da Francuska ne izađe previše ozleđena iz ove užasne avanture u koju je tako opasno uvučena. (...) Uprkos svemu, ostajem optimista jer poznajem večnu Francusku.⁶⁶

Spalajković se na ovo osvrnuo u govoru na beogradskom radiju upućenom evropskoj javnosti, rekavši da misli na svog prijatelja Lavalu:

Saznajem sa više strana da se u određenim francuskim sredinama potcenjuje boljševička opasnost i misli na nemačku okupaciju kao na jedino pitanje koje treba da zanima Francusku. Kakva smrtna zabluda! Nije daleko od zdravog razuma da će Nemci jednog dana napustiti naše dve zemlje. Ali koje će snage moći da isteraju Sovjete iz naše zemlje nakon pobeđe Crvene armije nad nemačkom? (...) Evropi je potrebna večna Francuska.⁶⁷

Na zasedanje AVNOJ-a u Jajcu Spalajković je reagovao pišući da je obrazovana vlada „s konca i konopca” i optužujući Ivana Ribara da je tobože bio kriptokomunista još u vreme

⁶⁰ „Капара”, *Ново време*, 4. 10. 1943., 4.

⁶¹ „Насртљивост болшевизма”, *Ново време*, 21. 11. 1943., 3. (rukopis članka u: AS, MS, 66.)

⁶² „Борба на живот и смрт”, *Ново време*, 23. 11. 1943., 3.

⁶³ „Универзални значај националсоцијализма”, *Ново време*, 11. 4. 1943., 3.

⁶⁴ „Лудо изгубисмо царство”, *Српски народ*, 17. 10. 1942., 1. On je, naprotiv, Petena hvalio što je „odbacio demokratsku iluziju o jednakosti i političkim pravima” i stavio umesto pojedinca porodicu „kao osnovnu organsku ćeliju društvenog i narodnog života”, na čemu će se, tvrdio je, i izvršiti „nacionalni preporođaj Francuske, a ne na filozofskom materijalizmu i lažnim dogmama revolucionara iz osamnaestog i devetnaestog veka, koji su i doveli do duhovnog sloma francuskog naroda”. („Спасилац Србије у XX веку”, *Српски народ*, 28. 11. 1942., 1.)

⁶⁵ Geoffrey WARNER, *Pierre Laval and the eclipse of France*, London 1968, 359-404; Julian JACKSON, *France: the Dark Years 1940–1944*, Oxford 2001., 213.-235.

⁶⁶ AS, MS, 300. P. Laval – M. Spalajkoviću, 3. 1. 1944.

⁶⁷ U ovom govoru Spalajković je ukazao na „nedostojne manevre anglo-američke politike na Balkanu”, koja podržava „robijaša” Tita i vrši pritiske na kralja Petra II da se pokori Moskvi i „ubicama cara Nikolaja, najvećeg srpskog dobrotvora”. Boljševizam se neće zaustaviti pred vratima bilo koje zemlje, zastrašivao je, i Nemačka je protiv te „kaktlizme” jedina garancija. (AS, MS, 45. *Paroles adressées au public étranger par M. Spalajkovič, ancien Ministre plénipotentiaire de Serbie à la Cour Impériale de Russie*)

predsedavanja Ustavotvornom skupštinom, čiji je i sam bio član.⁶⁸ Engleska je predala Jugoslaviju Sovjetima, pisao je u narednom članku, napustila Mihailovića, koji je „Srbin, nacionalist i antikomunist”, i sad hoće da poveže Tita sa kraljem, zbog čega ne treba više praviti nikakvu razliku između komunista i anglofila, kojima treba oduzeti „mogućnost da i dalje obmanjuju lakoverne mase”.⁶⁹ Kao odgovor na baški Svetosavski kongres, Spaljković se marta 1944. preko radija obratio Mihailovićevim četnicima, pohvalivši njihov nacionalizam i rekavši da u rezoluciji Kongresa ima stvari koje bi i sam potpisao. Ali je odmah zatim prešao na njenu oštru kritiku, zbog pozdrava Englezima i Sovjetima, označavanja Nemačke kao neprijatelja, „praznih deklaracija”, demokratije⁷⁰ i Jugoslavije. Četnike je, kao „usijane glave”, preklinjao da ne uvaljuju srpski narod u nove nesreće i ne mešaju se „u veliku svetsku politiku”, već da se stave pod Nedićevu komandu i ujedine u „jedan jedini front, protiv komunizma”.⁷¹ U februaru je za Crnu Goru (očito u vezi sa neuspešnim planovima Hermana Nojbahera za stvaranje federacije Srbije i Crne Gore na čelu sa Nedićem⁷²) pisao da je „najsvetliji alem-kamen srpskog naroda” koji, uz pomoć Nedićeve Srbije, mora biti sačuvan.⁷³ Na treću godišnjicu 25. marta, Spaljković je vređao generala Simovića, koji je pružio podršku partizanima. „Smrt pre nego ropstvo u varvarskim lancima Sovjetske Unije”, uskliknuo je na kraju članka kojim je, po ko zna koji put, osuđivao 27. mart i, samim tim, parolu „Bolje grob, nego rob”.⁷⁴ „Ove godine kako mogli, do godine kako hteli, ako hoće i Gospod Bog u našoj slobodnoj Velikoj Srbiji, čiji ste Vi najveći neimar”, čestitao mu je Nedić Uskrs. Dodao je: „Pobedićemo, dragi i poštovani Gospodine Ministre, jer je s nama Bog i njegova pravda.”⁷⁵ Sutradan su, međutim, angloameričke bombe zasule Beograd.⁷⁶

⁶⁸ „Влада ‘с конца и кононца””, *Српски народ*, 11. 12. 1943., 1.-2.

⁶⁹ „Бестидници”, *Ново време*, 17. 12. 1943., 3. (rukopis članka u AS, MS, 67.)

⁷⁰ U članku objavljenom nekoliko dana kasnije pisao je da je engleska „psevdo-demokratija” „internacionalni opijum za poremećene donkihotske glave”, a da zdrava pamet srpskog domaćina „zamišlja drugojače istinsku i pravu demokratiju”. („Горка истина”, *Ново време*, 14. 3. 1944., 2.)

⁷¹ „За пуну српску слогу и спас Српства”, *Ново време*, 10. 3. 1944., 1., 3. (rukopis govora u: AS, MS, 43.) *Srpski narod* je veoma brzo objavio veoma pohvalan članak o Spaljkoviću i njegovoj *Poslanici Donkihotima*. Veličajući ga kao jednog od „najbližih i najpouzdanijih saradnika velikog srpskog državnika Nikole Pašića” i kralja Aleksandra, Jonević list je isticao da je, u vreme „kada su se veliki broj javnih radnika i političara bežeći od odgovornosti povukli i čuteći ili zlurado gledaju zbivanja u Srbiji”, Spaljković, uprkos svojim poznim godinama, „čestan i svetao izuzetak”, jer je, kao državnik koji „spada u najluče prvoborce protiv boljševizma”, nastavio „svoj krstaški rat i svoju propoved protivu komunizma”. („Српски став Мирослава Спалјковића”, *Српски народ*, 18. 3. 1944., 2.)

⁷² H. NOJBACHER, *Specijalni zadatak Balkan*, 151.-157.; M. BORKOVIĆ, *Kontrarevolucija u Srbiji*, II, 233.-238.; Jovan MARJANOVIĆ, „The Neubacher plan and practical schemes for the establishment of a Greater Serbian Federation (1943–1944)”, *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, (ur. Pero Morača), Belgrade 1977., 486.-501.

⁷³ „Мисија Црне Горе међу Србима”, *Српски народ*, 5. 2. 1944., 3. (koncept članka pod naslovom *Судбинска веза* u: VA, NA, k. 3, f. 4) Prethodno je u jednom članku, u kome je hvalio Đurišića i druge vođe crnogorskih četnika, objavio nešto što je ličilo na pesmu u prozi: pisao je o potiskivanju partizana iz Crne Gore, njihovim „nedelima”, počinjenim „za račun bezbožničke Moskve i bezdušnog masonskog Londona”, i nemačkom vojniku, koji se, sa srcem ispunjenim tugom i „rasplamtelim gnevom u grudima”, probijao od stene do stene, „proganjajući krvožedne nečaste zveri u ljudskom obliku”. („Духовни темељи светосавске Србије”, *Српски народ*, 22. 1. 1944., 3.) Februarski članak, u kome su Crnogorci idealizovani kao večiti nosioci srpskog nacionalnog idealizma, krajem meseca je preštampano i cetinjski *Crnogorski vjesnik*, organ pronedicevske Narodne uprave, koji je i pre toga objavljivao Spaljkovićeve članke i govore i svrstavao ga, odmah iza Nedića i Ljotića, u „velikane” Srpstva. („У канцатам јеврејске аждаје”, *Црногорски вјесник*, 18. 12. 1943., 2.; „Борба капа – наша најлуђа борба”, *Црногорски вјесник*, 28. 12. 1943., 4.; „Мисија Црне Горе међу Србима”, *Црногорски вјесник*, 27. 2. 1944., 1.)

⁷⁴ „Црни петак”, *Српски народ*, 25. 3. 1944., 1.

⁷⁵ AS, MS, 335. M. Nedić – M. Spaljkoviću, 15. 4. 1944.

⁷⁶ Spaljković je napisao da će Srbi večno pamtiti to bombardovanje kao zločin koji Englezi i Amerikanci nisu izvršili „za svoj račun, nego su, kao prosti najamnici, radili za račun Josipa Broza-Tita, najobičnijeg kriminalnog prestupnika i najvećeg srpskog krvoloka”. (Мирослав СПАЛЈКОВИЋ, „Поговор”, *Београдски крвави Ускрс: документа о британско-америчком ваздушном терору*, Београд 1944., 51.)

Dok se u prethodne dve godine dešavalo da se poziva na Gebelsov članak,⁷⁷ hvali Hitlerov govor⁷⁸ i njegova i Musolinijeva dostignuća u unutrašnjoj politici,⁷⁹ u 1944. Spalajković je uglavnom pisao samo o srpskim stvarima,⁸⁰ i to na sve dvosmisleniji način. Zbog toga je nemačka cenzura sve češće koristila makaze pri pregledanju njegovih misli. Iz poslednjeg članka koji je objavio u *Novom vremenu* izbačen je veliki deo teksta. Dok su zadržani delovi o borbi protiv komunizma, „Titovim banditima” i savezničkom bombardovanju Beograda, ratu na Drini između nacionalne Srbije i anacionalne Jugoslavije, uklonjen je pasus u kojem je pisao da „Tito ne istrebljuje srpske nacionaliste samo za račun Staljinov”, već mnogo više za račun povampirenog „ilirizma”, koji zaogrnut boljševičkim kožuhom smatra da mu se ukazuje „poslednja šansa za pobedu nad srbizmom”. Nemačkoj cenzuri su očigledno najviše bole oči neodređene rečenice narednog pasusa u kojima je stajalo da je Tito došao kao poručen u trenutku „kad je ne samo u Moskvi nego, na veliku sramotu dvadesetog veka, i u drugim prestonicama srpski narod bio osuđen na smrt” i da je Srbija „ostala verna svima iskonskim zakonima svoga nacionalnog bića” – a šta to znači, „pokazaće se tek posle rata”.⁸¹ Ubrzo zatim nemačka cenzura je zatražila da se ne obraća direktno kralju Petru u pripremanom govoru,⁸² a kada je izvršio ispravke kako bi obraćanje bilo indirektno, svejedno nije dobio priliku da govori.⁸³ Vladu Ivana Šubašića Spalajković je proglasio za „nedonošče”, manifestaciju „bezobzirnog pritiska engleske vlade na Kralja Petra” i posmrtnu vladu „već odavno sahranjene i istrulele Jugoslavije”.⁸⁴ *Srpski narod* je krajem jula objavio glavni deo iz njegovog pogovora knjizi Nedićevih govora, u kome je pisao da je Nedić otrgao Srbiju „iz čeljusti smrti” i da vodi odsudnu bitku za Srbiju, jer je razvio „krstaš barjak” i u komunizmu sagledao najstrašniju opasnost za opstanak srpskog naroda: zato je „politički naivno” uzdati se u pomoć Engleske koja je saveznik boljševika i boriti se protiv Nemačke, koja im je najodlučniji protivnik.⁸⁵ Ovo su bili Spalajkovićevi poslednji redovi u nedićevskim no-

⁷⁷ „Лудо изгуби́смо царство”, *Српски народ*, 17. 10. 1942., 1.

⁷⁸ „Пропуштене прилике”, *Српски народ*, 25. 9. 1943., 2.

⁷⁹ „Спасаилац Србије у XX веку”, *Српски народ*, 28. 11. 1942., 1.

⁸⁰ U skladu sa promenom odnosa Nedićevog režima prema Mihailovićevim četnicima pred pretnjom partizanskog nadiranja, Spalajković je pisao da su borbe u prvoj polovini 1944. „stvarno osveštale jedinstvo srpskog antikomunističkog fronta zajednički prolivenom krvlju srpskih dobrovoljaca, srpskih stražara, nacionalnih boraca i četnika” protiv „razbesnelih satanskih horda Josipa i Ivana, Moše i Sulejmana”, odnosno partizana, za koje je imao samo najgore uvrede i tvrdio da su „ološ” sastavljen uglavnom „od Hrvata, muslimana, Italijana i drugih raznorodnih elemenata, povezanih među sobom najnižim instinktima”, te da među njima i nema „pravih Srba”. („Посланица никоговићима”, *Српски народ*, 29. 1. 1944., 3.; „Српски добровољац на мртвој стражи”, *Српски народ*, april 1943. (uskršnji broj), 7.-8.; „Бог чува Србију”, *Српски народ*, 20. 5. 1944., 1.)

⁸¹ „Болшевизам и смисао живота”, *Ново време*, 10. 5. 1944., 2. (cenzurisani pasusi u: AS, MS, 84.)

⁸² VA, NA, k. 3, f. 4. M. Milošević – M. Spalajkoviću, 30. 5. 1944.

⁸³ AS, MS, 44. Rukopis govora *Речи Др. М. Спалајковића, упућене преко радија Њ. В. Краљу Петру II*, sa ispravkama i novim naslovom *Говор Др. М. Спалајковића српској омладини преко београдског радија*. U jednom govoru na radiju iz novembra 1943, upućenom „narodu srpskom” sa pozivom da se odupre Staljinovoj nameri da „pretvori Rusiju i Balkan u jevrejsko-boljševičko carstvo”), Spalajković se na kraju obratio Petru II, „kao najodaniji prijatelj” njegovog oca koji nije hteo da „proda dušu antihristu”, preklinjući ga da se ni on nipošto ne pogađa sa „pobornicima zla” i ne poseti Moskvu. (AS, MS, 42. *Говор Др. М. Спалајковића, одржан преко радија (српска емисија) у Београду, 8. новембра 1943*)

⁸⁴ „Недоношче”, *Српски народ*, 15. 7. 1944., 1.

⁸⁵ „Генерал Недић против српске неслоге”, *Српски народ*, 29. 7. 1944., 1. (v. Мирослав СПАЛАЈКОВИЋ, „Беседништво Генерала Недића”, *Моја реч Србима: говори Милана Ђ. Недића одржани у 1941–1944 год.*, Београд 1944., 195.-200.) То што је Дража Милаиовић прогледао „тек после трогодишњег узалудног наданја” у Englesku, tvrdio је Spalajković, dokaz је који показује „koliko је исправна i mudra, od samog početka, strogo nacionalna politika generala Nedića”.

vinama, jer je početkom septembra, pred približavanjem fronta, zauvek napustio Beograd u vozu kojim je u Beč uteklo oko dvesta lica bliskih Nedićevoj vladi.⁸⁶

Nedić i ministri su stigli u oktobru i uskoro su bili prebačeni iz Beča u Kicbil.⁸⁷ Tamo se, po rečima Cincar-Markovića, „igralo” vlade, a Spalajković je bio *spiritus rector*.⁸⁸ Sam kraj rata Spalajković je dočeka u Trstu, gde je, imajući sreću da izbegne da ga zarobe partizani, požurio da se preda britanskim marincima.⁸⁹ Iz Trsta je prebačen u Veneciju, odakle je u julu imao ambiciju da Angloamerikance savetuje kako da Evropu spasavaju „od najvećeg mogućeg haosa i uništenja kulture”, tj. komunizma.⁹⁰ Iz Venecije je zatim prešao u Rim. Pošto su nove jugoslovenske vlasti zatražile njegovo izručenje (koje je načelno odobreno, ali i stalno odlagano zbog zdravstvenog stanja), Spalajković je decembra 1945. za britanske vlasti sastavio veoma opširan memoar u kome je, u trećem licu, pisao o sebi, nastojeći da naglasi sve antinemačke momente svoje karijere, kao i usluge koje je tokom nje učinio Velikoj Britaniji, i opravda svoje držanje tokom okupacije – svodeći ga na opominjanje Srba na jedinstvo i mudrost i ukazivanje na komunističku opasnost.⁹¹ Kako je njegov položaj i u narednim mesecima ostao nepromenjen i opasan, Spalajković je sredinom 1946, obraćajući se uticajnim ličnostima, pojačao napore da bude izbačen iz njega. „Pravi razlog zbog kojeg se Tito okomio na mene je moj antikomunizam i moja neprekidna tridesetogodišnja borba protiv boljševizma i Komunističke internacionale”, pisao je papi. Požalio se:

⁸⁶ M. BORKOVIĆ, *Kontrarevolucija u Srbiji*, II, 344.-345.

⁸⁷ *Isto*, 345.-351., 362.-368.

⁸⁸ VA, NA, k. 1/II, f. 7. Izvod iz saslušanja A. Cincar-Markovića. U Kicbilu je Spalajković u martu 1945. napisao knjižicu sa zvučnim naslovom *Misija Srbije* i još zvučnijim podnaslovom *Političko zaveštanje srpskom narodu*. U njoj je pisao o tri dela jedinstvenog srpskog mita (Svetosavskom, Kosovskom i Šumadijskom), u kojima „struji neizbežna sudbinska misija Srbije” – zapravo jedna od srpskih varijanti mita *antemurale* – da u prošlosti bude „brana hrišćanstva”, a u sadašnjosti „balkanski živi bedem protiv komunizma”. Konkretnu vojnu i političku situaciju nije spominjao, već je samo naglasio da je dužnost Srba da „obnove svoju nacionalnu državu u kojoj će svi Srbi biti slobodni i ujedinjeni” i da stoga „nijedan svestan Srbin ne može priznati ni onakvu likvidaciju Jugoslavije kakva je, protivno svakoj pravdi i svakom moralu, izvršena 1941 godine, niti ovakvu restauraciju Jugoslavije kakvu sad namerava da ostvari internacionalni komunizam na Balkanu, jer su obe podjednako naperene protiv Srpstva”. (Мирслав СПАЛАЈКОВИЋ, *Misija Srbije: političko zaveštanje srpskom narodu*, Париз 1964.)

⁸⁹ HPS, *Mémorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalajkovič*, 26.

⁹⁰ Britance i Amerikance je savetovao da spasu „demokratske institucije u Evropi” i spreče „ukorenjivanje režima diktature i nasilja” tako što će se osloniti na „konstruktivne snage”, obnoviti monarhiju u Grčkoj i Jugoslaviji, učvrstiti je u Belgiji i Italiji, energično podržati „nacionalističke vlade” u Španiji i Portugaliji, a u Italiji i Nemačkoj (čija je, pisao je, najveća nesreća bila „megalomanija njenih šefova”) organizovati sopstvene nacionalne snage za odbranu od „boljševizma”, pri čemu je čak sugerisao da bi u tu svrhu trebalo upotrebiti i pročišćenu nacističku partiju. (HPS, *L'Europe peut-elle être sauvée?*, 25. 7. 1945.)

⁹¹ U memoaru je svoju podršku 25. martu predstavljao kao nastojanje da se sačuva neutralnost do boljih okolnosti. Pokušavajući da dokaže da nije bio u milosti okupatora, ukazao je na ustašku likvidaciju svog šuraka Dušana Jeftanovića i naveo svu imovinu koju su mu Nemci i ustaše oduzeli, kao i sve, krupnije ili sitnije, neprilike koje su mu učinile okupatorske vlasti. Nabrojajući sve intervencije koje je kod Nemaca i Nedića činio za uhapšene, sebe pod okupacijom je predstavljao kao Srbina vernog kralju i nacionalnim tradicijama, sa simpatijama za Mihailovičev pokret, a svoje bekstvo u Austriju kao jedini izlaz da ne padne „u boljševičke ruke”. Nedićevo i svoje angažovanje objašnjavao je brigom za opstanak Srbije, koja je, prema planu Hitlera, „šefa te bande ubica koja ju je sakatila četiri godine”, trebalo da bude uništena masakriranjem i raseljavanjem Srba. Na kraju memoara nije mogao da se uzdrži a da Britancima ne prebaci pogrešnu politiku koju sve vreme vode na Balkanu i napadne Staljinovog „kvislinga”, „Hrvata Tita”, koji je Jugoslaviju pretvorio u „pravi pakao”. (HPS, *Mémorandum relatif au Dr Miroslav J. Spalajkovič*) Izaslanik Draže Mihailovića Mladen Žujović je na samom početku 1946. u dnevniku zapisao da njihovom pokretu škodi prisustvo Spalajkovića i drugih nedićevaca u Italiji, jer pokušavaju da se vežu za njega. (Младен ЖУЈОВИЋ, *Ратни дневник*, III, приредила Т. Жујовић, Врњачка Бања 2004., 283.)

Nikada nisam bio ‘kolaboracionista’. Tokom nemačke okupacije, nisam bio član nikakve vlade niti zauzimao bilo kakav zvaničan položaj. Kao privatno lice, vođen jedino svojom patriotskom savešću, davao sam svojim sunarodnicima savete opreznosti prema huškanjima iz inostranstva i strahovitim nemačkim represalijama. (...) Moji članci i govori upućeni kako inostranstvu tako i mojoj zemlji bili su samo očajnički jauci čoveka nemoćnog pred kratkovidnošću velikih.⁹²

Zahvaljujući prijateljstvu sa političarima i diplomatama Treće Republike, od kojih su mnogi i posle rata igrali značajnu ulogu u Francuskoj, Spalajković je krajem 1946. izmakao iz Rima i nastanio se u Sevru, gde je inkognito – ali sa znanjem i uz materijalnu podršku francuskih vlasti – proveo poslednje godine života sa prezimenom Miron. U svojim beleškama iz tog perioda, mada ostajući i dalje žestoki antikomunista i osuđujući prepuštanje istoka Evrope Staljinu, odustao je od antiliberalnih stavova i nasuprot komunizmu isticao „hrišćanski humanizam”.⁹³ Francuskom ministru inostranih poslova Bidou je, hvaleći njegovu politiku i Briselski pakt, pisao da je Francuska ostala jedini zaštitnik malih naroda i „inkarnacija univerzalnog humanizma zasnovanog na poštovanju individualne slobode i dostojanstva”, upozoravao ga na mogućnost „rusko-nemačke opasnosti” i savetovao mu čvrst stav prema Sovjetskom Savezu.⁹⁴ U javnost ga je, februara 1951, izvela tek smrt: uz pratnju mnogih srpskih i ruskih emigranata, sahranjen je sa francuskim vojnim počastima.⁹⁵

Mišljenje o Spalajkovićevom ideološkom razvoju i kolaboraciji dala su trojica autora, od kojih mu dvojica nimalo nisu bila naklonjena. Austrijski revizionistički istoričar Fridrih Vürtle, koji je pokušavao da mu pripiše nemali deo odgovornosti za Prvi svetski rat, napisao je da nije slučajno što je „srpski rasista Spalajković” imao simpatije za Hitlerovo rasno učenje i postao Nedićev politički savetnik:

Kao što je ranije usmeravao svoju delatnost protiv nadnacionalne države mnogih naroda, Austro-Ugarske, tako se kasnije okrenuo protiv nadnacionalnih ideja u komunizmu.⁹⁶

Paradoksalno, Spalajkovićev branilac pred budućnošću ispaao je Tias Mortidija, koji je 1942, u već spominjanom članku, pisao da njegovi trenutni „vanjsko-politički pogledi” očito nisu u skladu „s njegovim narodnim osjećajima i političkim načelima”:

Kao diplomat htio bi doprineti nastojanjima, koja idu za tim, da Srbija opet dodje u priliku i mogućnosti, da bi obnovila i nastavila svoju staru nacionalnu politiku, kojoj je Spalajković čitava života služio.⁹⁷

Bivši ministar dvora Milan Antić zapisao je u svojim beleškama da je Spalajković „bio poznat kao darovit pesnik u politici”:

⁹² HPS, M. Spalajković – Piju XII, 11. 8. 1946.

⁹³ HPS, Beleške M. Spalajkovića, bez datuma.

⁹⁴ HPS, M. Spalajković – Ž. Bidou (Bidault), 15. 10. 1947.; 11. 2. 1948.; 28. 3. 1948.; 23. 6. 1948.; 29. 6. 1948. Bidou je pisao i da je Francuska uvek bila njegova druga – a sada postala jedina – otadžbina.

⁹⁵ „Un grand ami de la France: Miroslav Spalajkovič”, *Le Monde*, 14. 2. 1951., 7.; „Смрт једног великог српског државника: др. Мирослав Спалајковић сахрањен је са највећим француским почастима”, *Американски србобран*, 15. 2. 1951., 1-2.

⁹⁶ Friedrich WÜRTHLE, *Die Spur führt nach Belgrad: die Hintergründe des Dramas von Sarajevo*, Wien 1975., 246.

⁹⁷ „Ideologija nove Srbije. Velikosrbski idealizam protiv jugoslavenskog materializma”, *Spremnost*, 30. 8. 1942., 2.

Razvijao se i radio u skokovima i obrtajima od trista šezdeset stepeni. Od krajnjeg franko-fila (...) postao je branilac ne samo Hitlera, nego i njegovog totalitarizma, rasizma, uravnilovke, tako da je posle sloma hitlerizma i poraza nemačke vojske pobjegao sa nemačkim okupatorima.⁹⁸

Antić, koji je lično poznao Spalajkovića, razumljivo je ciljao na njegov temperament. Poznat kao impulsivna, zanosima sklona ličnost („exalté”, „heißspornig”, „hothead”, kako su ga nazivale kolege u svetu diplomatije), Spalajković je, u osmoj deceniji života, pre uleteo nego stupio u kolaboraciju. I Mortidija je delom bio na dobrom tragu, jer je naglasio uslovljenost njegovog preokreta izmenjenim međunarodnim okolnostima: opredeljenje dotadašnjeg germanofoba Spalajkovića za Nemačku svakako nije bilo njegov prvi izbor, već posledica neočekivano brzog i potpunog sloma Francuske. Ipak, u Spalajkovićevoj ideološkoj evoluciji postoje konstante. Naročitih simpatija za rasizam on nije imao, ali je Virtle, uz svu svoju pristrasnost, utoliko bio u pravu što je i u njegovoj ranoj i u poznoj fazi uočio neprijateljstvo prema nadnacionalnim i anacionalnim političkim fenomenima. Nacionalizam je, od početka do kraja političkog delovanja Miroslava Spalajkovića, bio njegova glavna pokretačka snaga. Upravo iz nacionalizma je, premda su postojali i drugi, „klasni” i lični uzroci, isticao njegov opsesivni antikomunizam. On ga je doveo na pozicije reakcionarne desnice,⁹⁹ koja je u ratnim godinama, suočena sa nametnutim i prividno neizbežnim izborom između komunizma i fašizma, bez previše oklevanja i izuzetaka stajala na stranu ovog drugog i postajala glavni element kolaborantskih režima širom Evrope,¹⁰⁰ dovodeći svoje predstavnike u paradoksalan položaj koji je verovatno najbolje izrazio oksimoron „patriotski izdajnici”.¹⁰¹

⁹⁸ ASANU, 14387/8533. Beleške M. Antića, bez datuma.

⁹⁹ Ideologija Nedićevog režima bila je mešavina raznih ultrakonzervativnih i nacionalističkih pogleda sa fašističkim elementima ideologije Ljotićevog Zbora, koja je ove poglede, uostalom, najvećim delom sadržala u sebi. (Milan RIŠTOVIĆ, „General M. Nedić – Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941–1944”, *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa*, (ur. Erwin Oberländer), Paderborn 2001., 646.) Mada se Spalajkovićeve istupanja za vreme okupacije najčešće nisu razlikovala od istupanja Ljotićevaca, ti fašistički elementi su kod njega uglavnom bili površinski nanos, kojim se on, u svojoj neumerenosti i oportunističnosti – delom iz ubedenja, delom zbog intelektualne istrošenosti, a delom radi mimikrije – ugrađivao u novi ideološki tok. Na to pre svega ukazuje prilična lakoća sa kojom ih se po završetku rata otarasio.

¹⁰⁰ Erik HOBBSBAUM, *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd 2002., 97.-98.; Stanley G. PAYNE, *A history of fascism, 1914–1945*, Madison 1995., 377.-378.

¹⁰¹ David LITTLEJOHN, *The patriotic traitors: a history of collaboration in German-occupied Europe, 1940–45*, London 1972.

THE IDEOLOGICAL (R)EVOLUTION OF MIROSLAV SPALJKOVIĆ: A FRIEND OF THE THIRD REPUBLIC COLLABORATING WITH THE THIRD REICH

Miroslav Spaljković (1869–1951), the Serbian diplomat educated in Paris, was noted for his love of Russia and Russian culture before the outbreak of World War I. During the war, he was sent to Russia as an envoy, where he developed strong and unwavering anti-communist sentiments. As a friend of King Alexander's, in the interwar period, he spent many years as a diplomat in Paris, supporting complete political reliance on France.

After France fell, the regent Prince Paul, faced with the demand to join the Axis, called for Spaljković's help in justifying that act in March 1941. Following the military coup and German occupation, Spaljković started acting as a supporter of collaboration. He signed the *Appeal to the People of Serbia*, which encouraged the fight against the uprising, and advised General Milan Nedić to accept the German demand for the formation of a collaborationist government. In mid-1942, he began expressing his opinions in public, gaining a reputation as a close advisor to General Nedić, and an ideologist of the "New Serbia".

In the next three years, Spaljković published newspaper articles in which he mounted accusations against the participants in the coup, Serbian supporters of the United Kingdom and the government in London, painting Germany and its army as Europe's only protection against the threat of the Red Army and communism. He also lauded Nedić, criticizing the passivity of Serbian clergy and insulted the partisan movement and the communists of Yugoslavia in no mild terms. In his speeches on the radio, he called for a greater awareness of the communist threat in the European public, inviting it to stop obstructing the German struggle against that threat.

He also invited Draža Mihailović's chetniks to recognize the authority of General Nedić and join him in fighting Tito's partisans. Also, 1943, he participated in the creation of a document intended for (but never delivered to) the leaders of the Third Reich, which proposed territorial enlargements and greater independence for Serbia under Nedić.

In September 1944, Spaljković left Belgrade and spent the rest of the war with what was left of Nedić's government. He died in France, whose government gave him a secret asylum, in hiding from the new Yugoslavian authorities.

Miroslav Spaljković was driven into collaboration by his own impulsiveness, as well as the unexpected changes in international circumstances. First and foremost, however, it was his rabid anti-communism, which stemmed in large part from his unrelenting nationalism, which remained a permanent fixture of his politics.

Keywords: Miroslav Spaljković, World War II, Yugoslavia, Serbia, occupation, collaboration, Milan Nedić

Izvori i literatura

Arhivska građa

Arhiv Srbije, Beograd: Lični fond Miroslava Spaljkovića.

Arhiv Jugoslavije, Beograd: Zbirka kneza Pavla, Zbirka Vojislav Jovanović Marambo.

Vojni arhiv, Beograd: Nedićeva arhiva.

Arhiv SANU, Beograd: Zaostavština Milana Antića.

Hartije u posedu porodice Spaljković.

Štampa

Ново време (Beograd), 1941.–1944.

Наша борба (Beograd), 1941.–1942.

Српски народ (Beograd), 1942.–1944.

Spremnost (Zagreb), 1942.–1945.

Црногорски вјесник (Cetinje), 1943.–1944.

Literatura

Milan BORKOVIĆ, *Kontrarevolucija u Srbiji: kvislinška uprava 1941–1944*, I-II, Beograd 1979.

Alfredo BRECCIA, *Jugoslavia 1939–1941: diplomazia della neutralità*, Milano 1978.

Erik HOBSBAUM, *Doba ekstrema: istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Beograd 2002.

Jacob V. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, Rijeka 1972.

ЈОСИФ (МИТРОПОЛИТ СКОПСКИ), *Мемоари*, приредно В. Џомић, Цетиње 2008.

David LITTLEJOHN, *The patriotic traitors: a history of collaboration in German-occupied Europe, 1940–45*, London 1972.

Jovan MARJANOVIĆ, „The Neubacher plan and practical schemes for the establishment of a Greater Serbian Federation (1943–1944)”, *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, (ur. Pero Morača), Belgrade 1977., 486.-501.

Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз 1974.

Herman NOJBACHER, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd 2005.

Stanley G. PAYNE, *A history of fascism, 1914–1945*, Madison 1995.

Branko PETRANOVIĆ, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992.

Milan RISTOVIĆ, „General M. Nedić – Diktatur, Kollaboration und die patriarchalische Gesellschaft Serbiens 1941–1944”, *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa*, (ur. Erwin Oberländer), Paderborn 2001., 633.-687.

Мирослав СПАЛАЈКОВИЋ, *Драма Русије*, Београд 1919.

Мирослав СПАЛАЈКОВИЋ, „Поговор”, *Београдски крвави Ускрс: документа обритано-америчком ваздушном терору*, Београд 1944.

Мирослав СПАЛАЈКОВИЋ, „Спасилац Србије у XX веку”, *Говори генерала Милана Недића председника српске владе*, Београд 1943.

Miroslav J. SPALAJKOVITCH, *La Bosnie et l'Herzegovine: etude d'histoire diplomatique et de droit international*, Paris 1899.

Stanislav SRETENOVIĆ, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 2008.

Љубинка ШКОДРИЋ, *Министарство просвете и вера у Србији 1941–1944: судбина институције под окупацијом*, Београд 2009.

Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata*, Beograd 1985.

Michel WINOCK, *Nationalism, anti-semitism, and fascism in France*, Stanford 1998.